

УДК 343.15
DOI 10.32782/2663-5666.2024.4.12

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ВЕРХОВНИМ СУДОМ ЩОДО ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД

Вступ. Однією з найважливіших засад функціонування демократичного суспільства є забезпечення виборчих прав громадян. Виборчі права є невід'ємною складовою конституційного ладу України, і їхній ефективний захист є критично важливим для легітимності виборчих процесів та підтримання стабільності політичної системи. Однак, практика свідчить, що виборчі правопорушення, включаючи фальсифікації, зловживання службовими повноваженнями та порушення виборчих процедур, залишаються поширеним явищем. Це вимагає чіткої правової регламентації та наявності ефективного механізму судового захисту виборчих прав громадян. Верховний Суд України відіграє центральну роль у вирішенні виборчих спорів, однак у правозастосуванні у сфері виборчих прав існує низка проблем, які потребують детального дослідження. Зокрема, це питання кваліфікації виборчих правопорушень, відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення виборчих прав, а також забезпечення правової визначеності та справедливості при розгляді виборчих справ. Постає також необхідність врахування міжнародних стандартів захисту виборчих прав, які мають бути інтегровані у національну судову практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У останні роки в Україні спостерігається активізація наукових досліджень, присвячених захисту виборчих прав і свобод. Це пов'язано із зростанням суспільної уваги до виборчих процесів, а також із необхідністю аналізу проблем, що виникають у цій сфері, зокрема у контексті нових викликів, таких як виборчі фальсифікації та політична корупція. Багато авторів зосереджуються на вивченні нормативно-правової бази, яка регулює виборчі процеси в Україні. Зокрема, дослідження, проведене О. М. Ткаченко, наголошує на недосконалості чинного законодавства, що ускладнює захист виборчих прав. Важливим аспектом є аналіз практики Верховного Суду України у справах, що стосуються виборчих прав. О. В. Коваленко у своїй монографії детально досліджує

специфіку розгляду виборчих спорів, вказуючи на ключові рішення Суду та їхній вплив на розвиток правозастосування у цій сфері. Важливою є також робота Н. Б. Гончаренко, яка вказує на проблеми, пов'язані з нерегулярністю та затягуванням розглядів виборчих справ. Окремі дослідження акцентують увагу на соціологічних аспектах виборчих прав, зокрема на ставленні громадян до виборчого процесу та їхньому сприйнятті судової системи. Значну частину досліджень займає порівняльний аналіз міжнародного досвіду захисту виборчих прав. Зокрема, публікації, присвячені практикам європейських країн, пропонують нові підходи до вирішення проблем виборчої корупції та фальсифікацій [4, с. 104]. У цілому, аналіз останніх досліджень свідчить про активний інтерес наукової спільноти до проблематики захисту виборчих прав в Україні. Водночас, наявні дослідження вказують на необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання, судової практики та підвищення довіри громадян до виборчого процесу, що є важливими умовами для зміцнення демократичних засад у країні.

Метою є дослідження особливостей розгляду справ щодо захисту виборчих прав і свобод Верховним Судом України. Автори прагнуть проаналізувати сучасну судову практику у справах, пов'язаних із виборчими правопорушеннями, виокремити основні проблеми правозастосування та оцінити, як Верховний Суд забезпечує дотримання принципів правової пропорційності та справедливості під час розгляду таких справ. У статті також пропонуються рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання виборчого процесу та покращення судової практики у сфері виборчих прав з урахуванням міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеними категоріями справ, які розглядаються Верховним Судом у контексті виборчого процесу, є [5]:

1. Перешкоджання реалізації виборчого права, функціонуванню виборчих комісій або ді-

яльності офіційних спостерігачів (ст. 157 Кримінального кодексу України);

2. Фальсифікація виборчих документів (ст. 158 Кримінального кодексу України);

3. Незаконне використання виборчого бюлетеня або голосування виборцем більше ніж один раз (ст. 158-1 Кримінального кодексу України);

4. Незаконне знищення або пошкодження виборчої документації (ст. 158-2 Кримінального кодексу України);

5. Порухення таємниці голосування (ст. 159 Кримінального кодексу України);

6. Порухення порядку фінансування політичної партії або передвиборної агітації (ст. 159-1 Кримінального кодексу України);

7. Підкуп виборця (ст. 160 Кримінального кодексу України).

Такий розподіл вироків вказує на тенденції у виборчих злочинах та ефективність кримінально-правового регулювання захисту виборчих прав і свобод громадян.

Під час розгляду справ, пов'язаних зі злочинами проти виборчих прав, судам доцільно враховувати положення «Узагальнення судової практики щодо застосування судами України законодавства, яке регулює відповідальність за адміністративні правопорушення, що зазіхають на процес народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (статті 212-7–212-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також злочини проти виборчих прав і свобод громадян (статті 157–160 Кримінального кодексу України)».

Згідно з даними, розміщеними на офіційному сайті Єдиного державного реєстру судових рішень станом на 31 грудня 2020 року, на підставі результатів парламентських виборів 2019 року було ухвалено 1 обвинувальний вирок за статтею «Перешкоджання реалізації виборчого права, функціонуванню виборчих комісій або діяльності офіційних спостерігачів» (ст. 157 Кримінального кодексу України).

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про вибори» [1], основні виборчі права громадян України включають:

1. Право голосування на виборах;
2. Право балотуватися на виборах.

Окрім цих ключових прав, громадяни України мають інші пов'язані права, зокрема, право на участь у передвиборчій агітації. Водночас, у разі порушення цих виборчих прав, особи, які вчинили правопорушення, несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Наприклад, коли дії обвинувачених можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 157 КК України як перешкоджання виборчому процесу іншого суб'єкта, що супроводжувалося умисним знищенням майна та вчинене за попередньою змовою групою осіб (підпал агітаційного банеру кандидата в народні депутати). Кожному з обвинувачених має бути призначено покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі з умовним відбуванням, з іспитовим строком на два роки, відповідно до статті 75 Кримінального кодексу України.

Наприклад, у справі № 364/1014/192, розглянутій у 2020 році, під час визначення міри покарання суд взяв до уваги роз'яснення, викладене у пункті 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (із подальшими змінами). Суд дійшов висновку, що немає підстав для призначення обвинуваченим додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за санкцією ч. 3 ст. 157 КК України, оскільки злочин, вчинений обвинуваченими, не був пов'язаний із виконанням будь-яких посадових обов'язків чи діяльністю.

Однак, суд не врахував бланкетного характеру статті 157 КК України, не вказавши на конкретне порушення норм виборчого законодавства. Це є важливим елементом, оскільки стаття 157 КК України вимагає чіткого визначення порушених норм закону.

Кількість обвинувальних вироків за цією статтею є відносно незначною, що можна пояснити складністю доказування способу перешкоджання, яке є обов'язковою ознакою складу цього злочину. До того ж, існують труднощі в притягненні до відповідальності членів виборчих комісій, які ухиляються від виконання своїх обов'язків без поважних причин. Цю проблему варто було б вирішити шляхом виокремлення окремого складу правопорушення на рівні адміністративного та кримінального законодавства [6, с. 139].

Фальсифікація виборчих документів відповідно до ст. 158 Кримінального кодексу України є однією з найпоширеніших категорій виборчих злочинів. У 2019 році за цією статтею було ухвалено 30 обвинувальних вироків: два з них стосувалися підроблення підписів виборців у списках під час президентських виборів, а 28 випадків – пов'язані з передчасним підписанням протоколів про підрахунок голосів або

їх складанням поза засіданням виборчої комісії на восьми виборчих дільницях під час парламентських виборів. Жодна з винних осіб не отримала покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі. Більшість вироків були наслідком угод про визнання вини з прокурором, де покарання обмежилося штрафами. Лише в шести випадках було призначено позбавлення волі, з яких у п'яти вироках було додано позбавлення права обіймати певні посади. Однак, відповідно до ст. 75 КК України, обвинувачених звільнили від відбування покарання з випробувальним строком на 1–3 роки

Ця категорія злочинів є особливою тим, що правопорушення може охоплювати кілька складів злочинів із кваліфікуючими ознаками. Підrobка виборчих документів, їхнє незаконне виготовлення, використання або зберігання також підпадають під ці порушення [2, с. 27]. Відповідно до законодавства, кожен виборець повинен особисто підтвердити отримання виборчого бюлетеня своїм підписом у списку виборців. Однак це правило часто порушується, як це мало місце у справах № 237/5434/191 та № 237/5435/192, де члени виборчої комісії підробили підписи відсутніх виборців. В обох випадках суд призначив обвинуваченим три роки позбавлення волі з обмеженням на зайняття певних посад, але, на підставі ст. 75 КК України, вони були звільнені від покарання з випробуванням на два роки.

Слід зазначити, що ч. 2 ст. 158 КК України прямо не згадує списки виборців у переліку виборчих документів, однак їхню належність до виборчих документів можна підтвердити за допомогою норм Закону України «Про Центральну виборчу комісію», де визначено, що виборчі документи складаються в межах виборчого процесу і затверджуються ЦВК.

Справи, пов'язані з підписанням протоколів про підрахунок голосів до їхнього заповнення або їхнім складанням поза засіданням виборчої комісії, є також поширеними. Протоколи про підрахунок голосів мають складатися на засіданні виборчої комісії та підписуватися всіма її членами лише після остаточного заповнення. У 28 справах ця вимога була порушена. Наприклад, у справі № 587/1569/191 обвинувачених засудили за ч. 3 ст. 158 КК України за складання та підписання протоколу поза засіданням комісії. Покарання передбачало п'ять років позбавлення волі з обмеженням на обіймання посад у виборчих комісіях на рік, але вони були звільнені від відбування основного покарання з ви-

пробуванням на один рік відповідно до ст. 75 КК України.

Аналогічні рішення були ухвалені в інших справах, таких як № 584/1123/192 та № 589/3230/193, де обвинувачених також було засуджено за ч. 3 ст. 158 КК України за незаконне підписання протоколів до завершення виборчого процесу або поза засіданням комісії, що призвело до призначення покарань у вигляді штрафів або умовних термінів.

Незаконне використання виборчих бюлетенів або бюлетенів для голосування на референдумі, а також багаторазове голосування виборцем чи учасником референдуму (ст. 158-1 Кримінального кодексу України) є серйозним порушенням виборчого процесу. У 2019 році за цією категорією було винесено 312 обвинувальних вироків, з яких 15 стосувалися президентських виборів, а 16 – парламентських. У двох випадках дії винних кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 158-1 та ч. 1 ст. 158-2 КК України.

Важливо зазначити, що жоден обвинувачений не отримав покарання у вигляді позбавлення чи обмеження волі. У більшості випадків були укладені угоди з прокурором щодо визнання вини та призначено покарання у вигляді штрафу. У випадках, коли злочин кваліфікувався за ч. 1 і ч. 2 ст. 158-1 КК України, винні особи отримували покарання у вигляді позбавлення волі з позбавленням права займати певні посади (11 випадків) або обмеження волі (4 випадки). Однак, на підставі ст. 75 КК України, всі винні були звільнені від відбування покарання з випробувальним строком від 1 до 3 років.

Злочини цієї категорії мають комплексний характер і часто охоплюють кілька складів злочинів з кваліфікуючими ознаками.

Згідно з виборчим законодавством, виборець не має права передавати свій виборчий бюлетень іншим особам. Отримання бюлетеня від третіх осіб, а також будь-які спроби змусити виборців передати бюлетень, наприклад, шляхом підкупу чи погроз, забороняються. Виборець має особисто опустити заповнений бюлетень у виборчу скриньку, забезпечуючи при цьому таємницю голосування.

Приховування бюлетеня або протоколу виборчої комісії полягає у тому, що винна особа вилучає документ та ховає його від відповідних суб'єктів, тим самим перешкоджаючи його використанню у виборчому процесі. На відміну від викрадення, приховування не передбачає наміру заволодіти документами для їх подальшо-

го використання, а лише тимчасово вивести їх з-під контролю виборчої комісії. Такі документи можуть бути сховані у приміщенні виборчої дільниці, у речах винного або на прилеглій території.

Так, у справі № 128/1415/191 дії обвинуваченого кваліфікувалися за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 158-1 КК України як закінчений замах на приховування виборчого бюлетеня. Виборець, сховавши бюлетень під куртку, намагався винести його додому на згадку, однак його зупинили, і він визнав свою провину. Покарання становило штраф у розмірі 1700 гривень.

У справі № 333/2559/192 дії обвинуваченого полягали в спробі винести бюлетень з виборчої дільниці під верхнім одягом, що було кваліфіковано як приховування. В іншій справі, № 234/7431/193, суд вказав, що метою приховування було вилучення бюлетеня для особистого використання.

Кваліфікуючі ознаки злочину були відображені у справі № 423/2748/194, де дії обвинуваченого, члена виборчої комісії, кваліфікувалися за ч. 2 ст. 158-1 КК України. Член ДВК не видав двом виборцям бюлетені та приховав їх. Суд призначив штраф у розмірі 8500 гривень за угодою про визнання винуватості.

Відповідно до положень чинного виборчого законодавства, реалізація права на голосування на виборчій дільниці передбачає участь двох членів дільничної виборчої комісії. Один із членів комісії перевіряє наявність документів, що засвідчують особу та громадянство виборця, а також підтверджує його внесення до списку виборців відповідної дільниці [3, с. 92]. Після цього виборцеві надається можливість підписатися у відповідному списку. Інший член комісії, у визначеному місці контрольного талону виборчого бюлетеня, заповнює власне прізвище, ініціали, підпис і номер виборця в списку. Виборець також підписується за отримання бюлетеня. Контрольний талон відокремлюється, і бюлетень видається виборцеві.

У справі № 692/1105/191 дії обвинуваченого кваліфіковані відповідно до ч. 1 ст. 158-1 КК України як навмисне незаконне отримання виборчого бюлетеня та повторне голосування. Інцидент стався в селі Коломиці Драбівського району Черкаської області, де виборець проголосував замість своєї дочки. Судом було призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 1700 гривень (100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян). Суд звернув увагу на роль членів виборчої комісії, які свідомо пору-

шили закон, що потенційно може містити ознаки злочину за ч. 2 ст. 158-1 КК України. Також зазначено про доцільність об'єднання подібних справ в єдине кримінальне провадження.

В інших справах (№ 229/3090/192, № 400/931/193) дії обвинувачених, членів виборчої комісії, були кваліфіковані за ч. 2 ст. 158-1 КК України як видача або отримання бюлетеня особами, які не мали на це права. Суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років із додатковим позбавленням права займати посади, пов'язані з виборчим процесом. Проте, відповідно до ст. 75 КК України, винних осіб було звільнено від відбування покарання з випробувальним терміном у 1 рік.

Варто зазначити, що в низці інших справ (№ 303/7511/194, № 303/7255/195, № 303/7539/196) судом було порушено питання про доцільність об'єднання проваджень, оскільки вони стосувалися однакових правопорушень. У цих випадках дії обвинувачених були кваліфіковані за ч. 2 ст. 158-1 КК України як видача виборчого бюлетеня за змовою членів дільничної комісії.

У справах № 307/1381/197, № 303/7252/198, № 301/2231/199 виникли питання щодо неправильного формулювання вироків, що могло призвести до двозначного тлумачення щодо звільнення від основного чи додаткового покарання.

Слід звернути увагу, що порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України) та інші правопорушення, зокрема порушення порядку фінансування (ст. 159-1 КК України) і підкуп виборців (ст. 160 КК України), мають чітко регламентовані наслідки у вигляді відповідальності згідно з Кримінальним кодексом України.

Загалом судова практика у зазначених справах свідчить про необхідність ретельного дотримання норм матеріального права при кваліфікації дій, що стосуються порушення виборчих прав, оскільки це прямо впливає на правосудність вироків та їх подальше виконання.

Висновки. Захист виборчих прав і свобод є фундаментальною частиною демократичних інститутів. Верховний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні належного виконання виборчих норм, оскільки його рішення мають вирішальний вплив на легітимність виборчого процесу. Верховний Суд активно займається систематизацією судової практики з виборчих справ, що сприяє формуванню єдиних правових підходів до вирішення спорів у цій сфері. Це, в свою чергу, гарантує правову визначе-

ність та передбачуваність рішень для суб'єктів виборчого процесу. Одним із найскладніших питань залишається відмежування адміністративних і кримінальних правопорушень у виборчій сфері. Верховний Суд акцентує увагу на тому, що кваліфікація злочинів проти виборчих прав повинна базуватися на ретельному аналізі конкретних фактів і обставин справи, що дозволяє уникнути помилкових рішень і забезпечує належний захист виборчого процесу від зловживань. У процесі вирішення виборчих спорів Верховний Суд неодноразово застосовує принцип пропорційності, що дозволяє збалансувати інтереси держави, виборців та кандидатів. Це особливо важливо в контексті захисту прав і свобод громадян, оскільки кожен учасник виборчого процесу має право на справедливий і неупереджений розгляд своєї справи. Верховний Суд не лише захищає виборчі права громадян, але й сприяє формуванню нових стандартів виборчого права, що відповідають міжнародним практикам і стандартам. Це є важливим аспектом розвитку виборчого права в Україні та його інтеграції до європейської правової системи.

Таким чином, Верховний Суд України відіграє вирішальну роль у забезпеченні правової визначеності, захисті виборчих прав та підтримці демократичних принципів у виборчому

процесі. Його діяльність є ключовою для забезпечення легітимності виборів, дотримання стандартів виборчого права та ефективного функціонування правової системи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Відповідальність за порушення виборчого законодавства: посібник для членів виборчих комісій, поліцейських, слідчих та суддів / за ред. М. Хавронюка. Київ : «АК-Group», 2019. 354 с.
3. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Київ : Логос, 2009. 500 с.
4. Корупційна злочинність: витоки, сучасний стан, стратегія протидії: монографія / за заг. ред. д-ра юр. наук, проф. Т. В. Корнякової. Дніпро: ЛІРА, 2017. 276 с. (у співавторстві з Т. В. Корняковою, О. Л. Соколенко та ін.)
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти. Монографія. К. Юрінком Інтер. 2014. 502 с.
7. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 20-ге, доповн. і перероб. Київ: Алерта, 2023. 1120 с. ISBN 978-617-566-755-2

Кузнєцов М.Г. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ВЕРХОВНИМ СУДОМ ЩОДО ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД

У науковій статті розглянуто особливості розгляду справ щодо захисту виборчих прав і свобод Верховним Судом України. Виборчі права є основоположним елементом демократичного суспільства, і їх ефективний захист є важливою складовою забезпечення легітимності виборчого процесу. Верховний Суд, як вища судова інстанція, відіграє ключову роль у встановленні єдиної судової практики у виборчих справах, а також у систематизації правозастосування з метою дотримання стандартів виборчого права. У статті проведено аналіз сучасної судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з виборчими правопорушеннями, та виокремлено ключові тенденції, що впливають на формування правової політики у цій сфері. Особлива увага приділена проблемам кваліфікації правопорушень, які стосуються виборчих прав, та питанням відмежування адміністративної і кримінальної відповідальності. Досліджено, як Верховний Суд застосовує принципи правової пропорційності та справедливості при розгляді виборчих спорів, зокрема, у випадках зловживань та порушень виборчих процедур. У статті також висвітлено питання правової визначеності та необхідності єдиного підходу до судової практики з виборчих справ, що сприяє підвищенню прозорості та передбачуваності судових рішень. Аналіз судової практики показує, що Верховний Суд здійснює значний внесок у розвиток виборчого права, інтегруючи міжнародні стандарти захисту прав і свобод громадян до національного правового поля. Таким чином, стаття підкреслює важливість діяльності Верховного Суду у забезпеченні належного функціонування виборчої системи України, що є необхідним для підтримки демократичних інститутів та верховенства права в умовах сучасних викликів. Автори висловлюють рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання виборчого процесу та зміцнення ролі судових органів у захисті виборчих прав громадян.

Ключові слова: виборчі права, Верховний Суд, судова практика, виборчий процес, виборчі правопорушення, правова пропорційність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, правова визначеність.

Kuznietsov M.H. PECULIARITIES OF THE SUPREME COURT'S CONSIDERATION OF CASES ON ELECTORAL RIGHTS AND FREEDOMS

The article analyzes the peculiarities of consideration of cases on protection of electoral rights and freedoms by the Supreme Court of Ukraine. Electoral rights are a fundamental element of a democratic society, and their effective protection is an important component of ensuring the legitimacy of the electoral process. The Supreme Court, as the highest court, plays a key role in establishing a unified judicial practice in electoral disputes, as well as in systematizing law enforcement to ensure compliance with electoral law standards. The article analyzes the current case law of the Supreme Court in cases related to electoral offenses and identifies the key trends which influence the formation of legal policy in this area. Particular attention is paid to the problems of qualification of offenses related to electoral rights and the issues of distinguishing between administrative and criminal liability. The author analyzes how the Supreme Court applies the principles of legal proportionality and fairness in electoral disputes, in particular, in cases of abuse and violations of electoral procedures. The article also highlights the issue of legal certainty and the need for a unified approach to the court practice in electoral cases, which contributes to the transparency and predictability of court decisions. The analysis of the court practice shows that the Supreme Court makes a significant contribution to the development of electoral law by integrating international standards for the protection of citizens' rights and freedoms into the national legal framework. Thus, the article emphasizes the importance of the Supreme Court's activities in ensuring the proper functioning of Ukraine's electoral system, which is necessary to support democratic institutions and the rule of law in the face of modern challenges. The authors make recommendations for further improvement of the legal regulation of the electoral process and strengthening the role of the judiciary in protecting the electoral rights of citizens.

Key words: electoral rights, Supreme Court, case law, electoral process, electoral offenses, legal proportionality, administrative liability, criminal liability, legal certainty.